

Олександр Пономарьов

Український аспект валасько-російських відносин 1688–1700 рр.

На основі опублікованих, а також архівних матеріалів розглянуто валасько-російські взаємини під час війни з Туреччиною у 1688–1700 рр. Зокрема, значну увагу приділено проблемі пошуку правителями Валахії нового протектора. Особливо виділено посередницьку роль гетьмана Івана Мазепи у таємному листуванні між Москвою та Бухарестом.

Ключові слова: антиосманська боротьба, зовнішня політика, військова співпраця, ногайська загроза, Буджак, Петро I, Бринковяну, Мазепа, Леопольд I

На основе опубликованных, а также архивных материалов рассмотрено валашско-русские отношения во время войны с Турцией в 1688–1700 годах. В частности, значительное внимание уделено проблеме поиска правителями Валахии нового протектора. Отдельно выделено посредническую роль гетьмана Ивана Мазепы в тайной переписке между Москвой и Бухарестом.

Ключевые слова: антиосманская борьба, внешняя политика, вооруженное сотрудничество, ногайская угроза, Буджак, Петр I, Брынковяну, Мазепа, Леопольд I

Topic of the Wallachian-Russian relations during the war with Turkey in 1688–1700 is actualized on the basis of published and unpublished archival materials. We pay attention to the problem of searching the new protector for Wallachia by rulers of this country. They were trying to find a defender who would be able to release the country from Ottoman domination and to insure its safety from the infringements of Austria. At the same time Wallachian territorial integrity, Orthodox religion, certain rights and freedoms had to be saved. Internal and external factors that influenced the policy of Wallachian proprietors Sherban Kantakuzino and Constantin Brancoveanu are identified in this research.

Keywords: struggle against Turkey, foreign policy, military cooperation, Nogay threat, Budzhak, Peter I, Brancoveanu, Mazepa, Leopold I

Зовнішньополітична діяльність Дунайських князівств — Молдови та Валахії простежена переважно в румунській та російській історіографіях. Українська історична наука також має певні надбання у дослідженні дипломатичної діяльності Молдови у ранньомодерну добу. Натомість Валахія, яка знаходилася в аналогічних умовах, і де відбувалися процеси, типологічно споріднені з молдовськими, до сьогодні виявляється обділеною увагою вітчизняних вчених. Утім, актуальність пропонованого нами напряму очевидна.

Державні утворення, що перебували у частковій залежності від Османської імперії, прагнули якщо не остаточно визволитися від турецького панування, то хоча б зберегти свій існуючий статус, не підпавши під вплив інших експансіоністських держав. У цьому контексті ставлення Дунайських князівств до антиосманської боротьби є складним явищем, де, з одного боку, Порта та її ногайсько-татарські васали не припиняли економічний та військовий тиск на східних романців, а з іншого — Австрія та Річ Посполита намагалися поширити свій вплив відповідно на Валахію та Молдову, аж до їх повної інкорпорації. Тому звернення господарів до Російської держави, яка являла собою в очах християн надійного захисника, давали сподівання валаським правителям зберегти свою владу і територіальну цілісність князівств при недопущенні збільшення австрійсько-польсько-османського впливу.

Піднесення антиосманських настроїв у Європі наприкінці XVII ст. було пов'язане з діяльністю «Священної ліги» (1684–1699 рр.), до якої входили Австрія, Венеція, Річ Посполита та Росія. З боку імперії Габсбургів зустрічалися спроби залучити до цього союзу і Дунайські князівства. Однак, зокрема, Валахія віддавала перевагу не відкритій боротьбі, а пошуку більш сильних покровителів у протистоянні з Портою, а відтак, номінальних претендентів на «володіння» валаськими землями, під яким країна зберегла б максимум прав і свобод¹. Звернення валаських правителів до Москви, які спорадично мали місце і раніше, активізувалися з утворенням «Священної ліги», що припадало на кінець періоду правління Ш. Кантакузіно. Цей господар був рішуче налаштований щодо розширення прав князівства перед Портою і зменшення економічного тиску з її боку, але не всі великі бояри вірили в таку можливість, будучи не зацікавленими у сильній князівській владі.

Так, Кантакузіно, після приєднання до «Священної ліги» Російської держави у 1686 р., кілька разів відправляв послів до царевичів. Незважаючи на невдалі спроби передати свої звернення до Москви, у 1688 р. архімандриту

¹ Така політика господарів князівств проводилася в річищі теорії полівасалітету, коли господар був сюзереном кількох правителів, що давало змогу не поглинути князівство жодній з держав-протекторів, а самому господарю втримувати певний час владу. В Україні Б. Хмельницький і П. Дорошенко активно проводили політику, спрямовану на дотримання полівасалітету.

Ісаї зрештою вдалося доставити усне повідомлення спадкоємцям царського престолу. Через нього Кантакузіно просив визволити Валахію з-під влади Порти, пославши «войска на Буджаки, а иныя судами рекою Дунаѣм»², й прийняти у підданство до московського царя. Архімандрит Ісаї 13 вересня 1688 р., як видно з його «распросных речей», записаних в Посольському приказі, засвідчив, що ситуація для військового походу є сприятливою: фортець і міст турецьких у князівстві немає, що дозволить російському війську дійти до «Царьграда бес помешки», а сербів і болгар збереться близько 300 тис. (цифра є явно завищеною. — *О.П.*) вояків, «да и турки-де, которые между ими живут, им, великим государем, поддадутся лутче, нежели немцом (австрийцам. — *О.П.*), понеже все рождены от сербов и болгар, и от иных греческих народов»³.

Господар планував приєднатися до надісланого царевичами війська у Буджаку, разом із 70-тисячною армією, а частину російсько-козацьких підрозділів, на його думку, слід було залишити на Запорозькій Січі для затримки кримських татар, які могли вдарити з тилу⁴.

Князя В. Голіцина, який готувався до другого Кримського походу, зацікавила пропозиція валаського господаря, чому і було негайно відправлено (8 жовтня 1688 р.) грека Дементія Фоміна з повідомленням Кантакузіно, щоб той готувався до спільного походу на Крим і ні з ким більше не укладав угод, наголошуючи на небезпеці кримсько-ногайських загонів, які для Порти «...лутчая надежда и оборона»⁵.

Паралельно з цим за дорученням Москви активну розвідувальну роботу проводив Іван Мазепа. Влітку 1688 р. гетьманом було відправлено до Константинополя, Львова та Бухаресту своїх посланців з метою з'ясувати поточну обстановку в Османській імперії. З Валахії очікували відомостей, які будуть надіслані самим господарем. Проте, щоб не марнувати час і співставити інформацію від Кантакузіно, Мазепа послав людину, яка, «проведава о тамошних поведениях писать ко мне (до Мазепа. — *О.П.*) чрез... казака батуринаского будет, да и казак тот, что очима своими увидит, приехал к нам в Батурин о всем скажет»⁶.

Зрозуміло, що рівень поінформованості купців та козаків відрізнявся від тих відомостей, які міг надати валаський господар, але, зіставивши їх, Мазепа вже міг скласти уявлення про тенденції зовнішньої політики Порти. Без усякого перебільшення, Мазепа володів усією необхідною інформацією

² Військові кампанії доби гетьмана Івана Мазепа в документах / Упоряд. С.О. Павленко. — К., 2009. — С. 117.

³ Исторические связи народов СССР с Румынией. — Т. 3. — М., 1970. — С. 87.

⁴ Там само.

⁵ Там же. — С. 95.

⁶ Листи Івана Мазепа. 1687–1691 / Упоряд. В. Станіславський. — Т. 1. — К., 2002. — С. 231.

для прийняття важливих рішень та надання порад царському оточенню, зокрема, щодо Валахії.

Регентша Софія та її фаворит В. Голіцин у жовтні 1688 р. відправили до Батурина боярина Ф. Шакловитого з метою вироблення подальшої стратегії щодо співпраці з валаським господарем. Мазепі було запропоновано прозвонувати обстановку напередодні можливого виступу, а у зв'язку з цим з'ясувати низку питань: чи варто вирушати у похід на Буджак, а якщо йти, то чи залишати на Запорозжжі частину війська для стримання кримських татар? Чи не краще діяти спільно з поляками проти ногайців, або, знайшовши інший шлях на Буджак, об'єднати свої зусилля з валахами, виступивши єдиним фронтом? Або ж йти на Крим, а підкоривши його, вирушати на Буджак⁷?

Мазепа відповів Шакловитому, що розраховувати на похід на Буджак недоцільно. Водним шляхом дістатися фортеці було неможливо через наявність турецьких містечок, сухоходом ж долати цю відстань небезпечно через відсутність питної води, а головне — цей похід потребував виступу значного за чисельністю війська⁸. Також Мазепа зазначав, що Кантакузіно є вже підданим австрійського імператора (тут Мазепа помилявся, але австрійська влада вже вела певну роботу в цьому напрямі), через що допомога валаському господарю може ускладнити відносини царівни Софії з Леопольдом І.

Однак головним, на нашу думку, аргументом не на користь господаря, який висунув гетьман, було бажання Кантакузіно відновити візантійську спадщину своїх предків, що загрожувало не тільки правам султана⁹, а й позбавляло московських царів статусу покровителя православних християн Сходу. Мазепа припускав, «что тот Шербан, происходя от греческих цесарей Кантакузенев, просит помощи у великих государей не только для избавления своего от турецкого ига, но желает тою помощью достать себе по наследию греческое цесарство»¹⁰.

Тим часом австрійський імператор, натхненний успіхом завоювання Белграду (06 вересня 1688 р.), настільки посилив тиск на Кантакузіно, що на

⁷ *Востоков А.А.* Посольство Шакловитого к Мазепе в 1688 году // Киевская старина. — 1890. — Т. XXIX. — Май. — С. 205–206.

⁸ «если на Буджаки будет послано ратей не особенно большое число, то такая посылка не только не учинит помощи Шербану и всему христианству, но и самим как вернуться домой, Бог весть!... Если же послать рати многие, то следует опасаться хана крымского», який негайно, за словами Мазепи нападе на Україну і Польщу // Там же. — С. 207.

⁹ Щоб довести права та їх тяглість на християнську райю, ще султан Мехмед II був висвячений на царство константинопольським патріархом за православною традицією (*Чухліб Т.* Козаки та Яничари: Україна у християнсько-мусульманських війнах 1500–1700 років. — К., 2010. — С. 44–45).

¹⁰ *Востоков А.А.* Указ. соч. // Киевская старина. — 1890. — Т. XXIX. — Май. — С. 207.

господарській нараді було вирішено відправити посольство до Відня, яке мало обговорити участь Валахії у «Священній лізі» і одночасно скласти присягу імператору від імені господаря. Місія у складі 360 осіб на чолі із великим спафарієм І. Кантакузіно, великим комісом Ш. Вледеску та великим агою К. Белечану 2 жовтня 1688 р. таємно виїхала з Бухаресту¹¹. Господар Валахії Ш. Кантакузіно, будучи хворим (або ж сказавшись таким), лишився у князівстві.

Перед тим Австрія погодилася визнати спадковість влади Ш. Кантакузіно в межах князівства, причому за умови сюзеренітету господаря, чому власне і вимагалось, щоб він склав присягу Леопольду І. Це питання зберегло актуальність протягом усього 1688 р., загострившись восени, коли до Валахії увійшли австрійські війська. Тому Ш. Кантакузіно був змушений 2 жовтня, не чекаючи відповіді з Москви, відправити делегацію до Відня¹².

Поки численна делегація обговорювала у Відні перспективи залучення Валахії до антиосманської боротьби, відносини валаського правителя з австрійською стороною були перервані раптовою смертю Кантакузіно, яка наступила 29 жовтня 1688 р. Цей факт, в свою чергу, скасовував плановану військову співпрацю між Російською державою і Валахією.

Саме готовність Кантакузіно виступити спільним фронтом разом з московсько-козацьким військом проти татар та ногайців викликала невдоволення оточення господаря, яке не поділяло цих планів. Так, восени 1688 р., плануючи заходи на наступне літо, валаський господар відзначав, що розіб'є свій табір під Адріаноподем, куди прийде і 200-тисячне (!) козацьке військо, «яке буде само собою творити війну»¹³. Натомість брат господаря стольник К. Кантакузіно та великий логофет (і майбутній господар) К. Бринковяну відмовляли його від таких небезпечних кроків. Посилаючися на італійську хроніку Антоніо Марія дель Кьяро¹⁴, історик Г.-З. Байєр зазначав, що оточення, знаючи рішучість господаря, отруїло його¹⁵. Теза про отруєння пев-

¹¹ *Cernovodeanu P.* Din corespondența politică și diplomatică a lui Constantin Brâncoveanu // *Idem.* In vâltoarea primejdiiilor. Politica externă și diplomația promovate de Constantin Brâncoveanu (1688–1714). — București, 1997. — P. 9.

¹² *Семенова Л.Е.* Молдавия и Валахия в контексте международных отношений в Восточной и Юго-Восточной Европе во второй половине XVII в. // *Семенова Л.Е.* Княжества Валахия и Молдавия. Конец XIV — начало XIX в. (Очерки внешнеполитической истории). — М., 2006. — С. 251–253.

¹³ *Байєр Г.-З.* История о жизни и делах молдавского господаря князя Константина Кантемира. — М., 1783. — С. 173–174. Вказана кількість війська є явно нереальною, а завищені цифри також далі будуть зустрічатися в листуванні господарів.

¹⁴ Згадана особа працювала тривалий час в господарській канцелярії в часи Кантакузіно і Бринковяну, й, можливо, була очевидцем багатьох подій. Хроніку було вперше опубліковано у Венеції у 1718 р., а зважаючи на значущість для румунської історії, вона була перевидана Н. Йоргою мовою оригіналу. Див.: *Del Chiaro A.M.* Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia. — Vălenii-de-Munte, 1913.

¹⁵ *Байєр Г.-З.* История о жизни и делах... — С. 173–174.

ною мірою була підхоплена петровською історіографією післяпрутського періоду, зважаючи на те, що влітку 1711 р. під час походу в Молдавію військо царя не отримало обіцяної валаським господарем допомоги. Підозри щодо причетності Бринковяну до загадкової смерті свого попередника так і не були спростовані, але деякі факти могли бути інтерпретовані пізніше, щоб довершити негативний портрет ненадійного союзника царя. Один з антагоністів Бринковяну — молдавський господар Д. Кантемір¹⁶ в «Кратком сказании об изкоренении Бранковановой и Кантакузиных фамилии» також відстоює тезу про отруєння Кантакузіно¹⁷.

Вже отримавши господарські інсигнії, Бринковяну писав молдавському правителю К. Кантеміру¹⁸, що він «при самому вже вступі [на господарський престол] зберіг від остаточної поразки валахів. Оскільки якщо князь Шербан ще хоча б три місяці прожив, утворив би зраду, і собі без усякої вигоди і всій Валахії на загальну біду»¹⁹. Без усякого сумніву, оточення Кантакузіно не бажало відкритого виступу проти Порти.

Можна припустити, що саме Бринковяну, який обіймав найвищу в господарському уряді посаду великого логофета і мав усі шанси посісти престол у разі передчасної смерті Кантакузіно, був зацікавлений в отруєнні рідного дядька по материнській лінії. Побічно про це свідчить і вищенаведений лист до молдавського правителя. З іншого боку, Бринковяну міг бути причетним до замаху на життя Кантакузіно, щоб не допустити складання господарем присяги австрійському імператору Леопольду I.

Не можна відкидати і зацікавленість в цьому питанні австрійської влади, яку не влаштував спільний виступ російсько-валаських сил під Адріанополь. Адже активна участь Московської держави у «Священній лізі» за підтримки Валахії означала б для Австрії не тільки значне посилення позицій «третього Риму», а й втрату румунських земель, що для Відня було небажаним. Ця гіпотеза також має право на існування, особливо зважаючи на те, що на початку правління Бринковяну користувався довірою австрійської влади²⁰.

¹⁶ Д. Кантемір (тут і далі) — Дмитрій Кантемір, господар Молдови у 1693, 1710–1711 рр.

¹⁷ *Scantemir D. Opere complete.* — V. 6. — Т. 2. — București, 1996. — Р. 76–78.

¹⁸ К. Кантемір (тут і далі) — Константин Кантемір, господар Молдови у 1685–1693 рр.

¹⁹ *Байер Г.-З.* История о жизни и делах... — С. 177. Важко однозначно сказати, що мав на увазі новозведений господар, однак за вказаними ним строками (три місяці) присяга австрійському імператору Леопольду I вже мала б відбутися, а виступ на Буджак спільно з Російською державою і Гетьманщиною ще ні. Однак на той час, на думку Бринковяну, будь який крок проти Порти закінчився б поразкою.

²⁰ *Cernovodeanu P.* Din corespondența politică și diplomatică a lui Constantin Brâncoveanu... — Р. 10.

Більшість дослідників зазначає, що зовнішня політика Бринковяну особливо у перші роки правління, була невизначеною і навіть проавстрійською. Але, виходячи з документів, видно, що Бринковяну з самого початку свого правління звертає увагу на можливості царського тріумвірату воювати з Портою на чужій території, тобто Валахії, сподіваючись при цьому, що наявність московсько-козацьких залог у князівстві стане своєрідною гарантією на шляху експансіоністських планів Польщі та Австрії. Вбачаючи очевидну загрозу князівству з боку габсбургської армії, Бринковяну повідомляє царевичів про транзит австрійських військ через Валахію до Трансильванії, очікуючи на реакцію Москви²¹.

Пізніше, у серпні 1689 р., Бринковяну, змушений маневрувати, у листі до Леопольда I підкреслював свою вірність дому Габсбургів, висловлюючи бажання бути під покровительством австрійського імператора, за умови, що його князівство уникне руйнувань і людських втрат²². А вже 17 вересня 1689 р. австрійський імператор нагадував валаському господарю щодо присяги, яку той мав скласти²³.

У Відні були дещо розчаровані подібними заявами, і вже у грудні 1689 р. цісарське військо під орудою генерала Д. Хейслера увійшло до Валахії. Ця акція була до певної міри інспірована діями К. Белечану, який претендував на регентство при малолітньому синові Ш. Кантакузіно і підштовхував австрійську владу до контролю над К. Бринковяну. Д. Хейслер спочатку зайняв міста Кимпулунг, Пітешть і Тирговіште, а згодом й Бухарест, де австрійський генерал визначив місце свого штабу на зиму 1689–1690 рр.²⁴

Для Бринковяну, від якого турки вимагали опору австрійцям, настав час вибирати. Наявність певних прав і свобод під пануванням Порти, яка не втручалася в релігійні справи і не тримала війська в князівстві, спонукала Бринковяну залишитись сюзереном султана. 20 серпня 1690 р. валасько-турецько-татарське військо за підтримки угорських куруців розбиває під Брашовом цісарську армію²⁵, тому питання про австрійське підданство на деякий час було відкладено.

²¹ Австрійці «являясь нам образом христианским, не так яко неприятели, но яко христиане, пришли в господарство наше, так же желая, дабы путь им дали вольной через наше господарство в Седмиградскую землю, понеже великое попечение им было сохранили то государство, и тако проехали в Седмиградскую землю, которую землю еще прошлого году зимою завладели и по всем и по всем крепчайшим и избраннейшим городам залого свои воинские посадили» (Исторические связи народов... — Т. 3. — С. 104).

²² *Schwarz I., Spevak S., Večeva E.* Hoffnung auf Befreiung: Dokumente aus Österreichischen archiven zur geschichte Bulgariens (1687–1690). — Wien, 2004. — S. 193–194.

²³ *Ibid.* — S. 197.

²⁴ *Cernovodeanu P.* In văltoarea primejdilor... — P. 12.

²⁵ Про цю битву докладніше див.: *Rezachevici C.* Constantin Brâncoveanu-Zărnești. 1690. — București, 1989.

Час, коли правив Бринковяну, відзначався суперництвом між імперією Габсбургів, Високою Портою та Річчю Посполитою, кожна з яких прагнула збільшити свій вплив на Валахію. Росія ж була віддалена від цього князівства Гетьманщиною, територією Війська Запорозького, землями Буджацької орди і Кримського ханства, а також історично і етнічно близьким Молдовським князівством, де правителі змінювалися доволі часто, що в цілому ускладнювало російським правителям процес встановлення контактів з Валахією.

Територіально ближчі до Дунайських князівств Австрія і Польща несли перманентну загрозу відносній незалежності цих державних утворень (нагадаємо, що князівства мали статус неінкорпорованої території, перебуваючи під загальною юрисдикцією Османської імперії). Так, ще наприкінці XIV ст. угорський протекторат Молдови змінився на васальну залежність від польських королів. Вже пізніше військові походи проти Порти Яна III Собеського (1684–1686, 1691 pp.) і Августа II (1698 p.) так чи інакше стосувалися Валахії, оскільки розгорталися на території сусіднього Молдовського князівства. Ці виправи мали на меті не стільки визволення обох князівств від турецького панування, скільки підкорення їх своїм інтересам. В оточенні Собеського говорили про створення унії з Молдовою та Валахією, для чого король планував посадити на єдиний для цих князівств престол свого сина Якуба. Спільна перемога над турками під Віднем 1683 р. австрійських і коронних військ призвела до посилення експансіоністських настроїв в середовищі войовничо налаштованої шляхти²⁶.

Ще у серпні 1684 р. король ставив на меті, зайнявши Валахію і Молдову, вийти до дунайських гирл, одночасно блокувавши Кам'янець. Проте все обмежалося невдалою облогою кам'янецької фортеці. Укладене у квітні 1686 р. Андрусівське перемир'я зобов'язало Росію добиватися повернення Речі Посполитій Поділля, однак у подібних претензіях щодо Дунайських князівств полякам було відмовлено.

Новий похід на Молдову у серпні 1686 р. став для Собеського прикрою невдачею. Захоплення Ясс, проникнення окремих польських загонів до Галацу й Ізмаїла спонукали молдовського господаря до використання тактики «випаленої землі», що спричинилося до масового дезертирства і зрештою звело зусилля короля нанівець.

Однією з перешкод на шляху реалізації планів польського короля щодо карпато-дунайського регіону була відсутність необхідної військової сили. Так, запланований на 1692 р. похід мав відбутися за двома напрямками: особисто Собеський очолив би військо до Молдови, Валахії та Трансільванії, а холмський каштелян С. Друшкевич виступив на Буджак. Проте такі наміри

²⁶ Артамонов В.А. Страны Восточной Европы в войне с Османской империей (1683–1699 гг.) // Отношения стран Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы с Османской империей (80–90-е гг. 17 в.). — Ч. 2. — М., 2001. — С. 297.

суперечили планам української сторони, оскільки військова присутність посилювала позиції Варшави у цьому регіоні. У зв'язку з цим польський представник Є. Довмонт на зустрічі з О. Українцевим восени 1691 р. зазначав, що Мазепа забороняє «вільним козакам і запорожцям» переходити до поляків і перешкоджає С. Друшкевичу здійснювати набір війська²⁷.

Неоднозначною була і реакція молдовського господаря К. Кантеміра на пропозицію польського короля перейти під його зверхність. Після облоги і захоплення однієї з ключових фортець Північної Молдови — Нямц²⁸ становище господаря стало непевним. У жовтні 1691 р. у листі до Я. Собеського він зазначав, що бажає звільнитися від турків, але, зважаючи на те, що його сина й дітей інших бояр було взято до Стамбулу як заручників, то він на цей крок піти не може. Розміщення польських гарнізонів у містах Ясси та Роман, стосовно чого Собеський тиснув на господаря, на думку К. Кантеміра, не дасть повного визволення, а навпаки, «з того б остання згуба і руїна тієї загиблої країни (Молдови. — *О.П.*) вийшла»²⁹.

У 1692 р. поляки вже розташувалися в містах Сучава, Нямц, Сорока³⁰, прагнучи блокувати доставку провізії до Кам'янця, а також захопити Роман і вийти до Дунаю. У відповідь на такі заходи Собеського активізувалися військові приготування у Туреччині³¹.

З королем Польщі у 1693 р. намагався домовитися про мирне співіснування хоча б до кінця війни з Портою і наступний молдовський господар К. Дука³². Невпевненість щодо відсутності загрози з боку Варшави змушувала його шукати підтримки у господаря Валахії. В свою чергу Бринковяну почав відправляти до столиці Молдови маленькі загони (до 15 осіб), з часом сконцентрувавши там достатню кількість вояків. А вже восени 1695 р. комендант польського гарнізону міста Нямц доповідав коронному гетьману Ст. Яблоновському, що господар К. Дука перервав постачання провіанту на вимогу свого свекра Бринковяну, який за допомогою військових блокував Ясси³³. Так загроза збільшення чисельності польського війська у Молдові

²⁷ Станіславський В.В. Запорозька Січ та Річ Посполита. 1686–1699. — К., 2004. — С. 147.

²⁸ Щодо облоги фортеці Нямц польським військом докладніше див.: *Rezachevici C. Asediul cetății Neamțului lui Jan Sobieski (1691) // Revista de istorie a Moldovei. — 1994. — № 3–4. — Р. 17–25.*

²⁹ *Corfus I. Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolele al XVII-lea. — București, 1983. — Р. 331.*

³⁰ Військові кампанії доби гетьмана Івана Мазепи в документах... — С. 185.

³¹ Інститут рукопису НБУВ. — Ф. V. — Од. зб. 3803. — Арк. 1: Ферман Ахмеда II про захист турецьких володінь з молдавським воеводою від нападу поляків і козаків. [1691–1695 pp.]

³² *Велічко С.В. Літопис. — К., 1991. — Т. 2. — С. 417.* К. Дука (тут і далі) — Константин Дука. Докладніше див. наступні примітки.

³³ *Corfus I. Documente privitoare... — Р. 335.*

спричинилася до утворення тимчасових альянсів між румунськими правителями.

У липні 1696 р. політичним спадкоємцем Яна III Собеського став Август II, який також прагнув захопити Дунайські князівства і навіть очолити похід «Священної ліги» на Константинополь. Завоювання Молдови і Валахії мали б для короля подвійний ефект: встановлення спадкової монархії закріпило б його права на князівства й полегшило економічну експансію Саксонії на Схід³⁴.

Спільний похід польсько-саксонського війська влітку 1698 р. завершився Східною Галичиною, де саксонці вдалися до мародерства, а польський загін було атаковано кримськими татарами. У цей час Бринковяну прекрасно усвідомлював небезпеку планів Августа II для свого князівства. Так, коли польська делегація, направлена до Бухаресту восени 1698 р., просила дозволу перезимувати коронному війську у Валахії, господар категорично заперечив проти цього і не надав відповідну інформацію Петру I³⁵.

Перші більш-менш реалістичні спроби Бринковяну залучити до військової співпраці Російську державу, зміцнити позиції Валахії відносяться до 1692 р.³⁶ Не маючи змоги відправити посольство до царя, він передавав свої листи з викладом чіткого плану і конкретними пропозиціями через представників Єрусалимського патріарха Досифея. В жовтні 1692 р. до Москви прибув посланник Досифея архимандрит Хрисанф. Від імені патріарха він передав цареві прохання Бринковяну захопити дніпровські містечка, «дабы и Белгородскую орду разорить; тогда те два государства (Молдова і Валахія. — *О.П.*) поддадутся царскому величеству без всякого замедления»³⁷. Для здійснення цього плану Бринковяну пропонував послати загін козаків у 60 тис. шабель. Після завоювання турецьких фортець на Дніпрі³⁸ і розорення ногайців господар обіцяв негайно приєднатися, передавши цареві на підтвердження своїх намірів креслення плану Білгородської (Буджацької) орди³⁹.

³⁴ *Ciobanu V. Relațiile politice româno-polone între 1699 și 1848.* — București, 1980. — P. 31.

³⁵ *Ibid.* — P. 33.

³⁶ Попередній лист, датований груднем 1688 р., як і наступні, ми розцінюємо лише як спробу встановлення контактів з Москвою і зондування обстановки.

³⁷ *Кантерева Н.* Сношения Иерусалимского патриарха Досифея с русским правительством (1669–1707 г.). — М., 1891. — С. 244.

³⁸ Щодо упокорення Порти на українських землях аналогічних думок дотримувався і гетьман І. Мазепа, який у лютому 1693 р. замість зведення Кам'яного Затону пропонував зосередити зусилля на взятті дніпровських містечок. Однак питання про широкомасштабні дії на Дніпрі в той час не було реалізовано. (Див.: *Станіславський В.В.* Запорозька Січ та Річ Посполита. 1686–1699. — К., 2004. — С. 167)

³⁹ *Кантерева Н.* Сношения Иерусалимского патриарха... — С. 244.

В той же час Мазепа за завданням царя у 1691–1692 рр. за допомогою своїх резидентів в Яссах та Львові провадив роботу «для проведывания тамошнего поведения», про що гетьман отримував листи «от нѣкоторых желателных особ», які пересилалися до Москви⁴⁰. Вивчивши ситуацію в Буджаку (ще з часів посольства Шакловитого), Мазепа постійно слідкував за тамтешніми ордами, наявність яких в регіоні перешкоджала вільному розвитку Гетьманщини.

У другій половині XVII ст. Буджак мав доволі велику щільність населення. Виходячи з того, що, за одними даними, ногайське військо становило від 30 до 40 тис. вояків, а за іншими — близько 50 тис., сучасні дослідники вираховують загальну кількість населення регіону в цей час від 150 до 200 тис. осіб⁴¹. Водночас, зважаючи на те, що прямі заклики до боротьби з кочовиками Буджаку не могли бути реалізовані на той момент, валаський господар для зміцнення своїх позицій вирішив використати слабкість внутрішньополітичної ситуації у Молдові і спрямувати свої дії на підкорення сусіднього князівства. Для цього Бринковяну пропонує Мазепі захопити молдовського господаря К. Кантеміра.

Агент гетьмана Мазепа канцелярист Самійло Пулверинський, повернувшись з Валахії, наприкінці квітня 1693 р. переказував через Марка Костантинова, що «владелец мултянский великую имеет неприязнь, и явную... вражду от владетеля волоского, который против всего христианства будучи неприятелем, великое туркам объявляет желательство, и ево мултянского владетеля многократно туркам обносит и в беду приводит», тому Бринковяну просив гетьмана спіймати молдовського господаря⁴².

Згодом у листі до царського сановника Л. Нарішкіна⁴³ Мазепа писав, що Бринковяну, маючи «великую и неуврачеванную вражду от владетеля волоского, приказывал ко мне чрез человека своего... чтоб учинить тщание о взятии того владетеля волоского, а если людем регименту моего, того учинить невозможно», то валаський господар через українського гетьмана хотів дізнатися, чи можливо здійснити цю акцію силами фастівського полковника Семена Палія⁴⁴. Для цього Мазепа просив Л. Нарішкіна клопотати стосовно видачі царського указу, як «поступить против прошения того владетеля мутьянского, о чем в моем листу к великим государем

⁴⁰ Військові кампанії доби гетьмана Івана Мазепа... — С. 147.

⁴¹ Гизер С. Ногайцы на территории Одесщины в 16–18 веках // Юго-Запад. Одессика. Историко-краеведческий альманах. — Вып. 1. — Одесса, 2006. — С. 26.

⁴² Листи Івана Мазепа. 1691–1700 / Упоряд. В. Станіславський. — Т. 2. — К., 2010. — С. 377; У березні 1692 р. цар писав Мазепі, що С. Пулверинський має розвідати стан справ Порти, інформацію щодо чого очікували в Москві. (Військові кампанії доби гетьмана Івана Мазепа... — С. 146)

⁴³ Лист без місця й дати, очевидно припадає на травень–червень 1693 р., оскільки Мазепа на попередній лист відповіді не отримав.

⁴⁴ Листи Івана Мазепа... — Т. 2. — С. 382–383.

писанном, не докладываю. Разсуждая что на Москве всякие обретаютца... и волоские суть люди, и чтоб ис приказы такая тайна не вышла, и не дошла в волоскую землю, и тем бы мутьянскому владетелю крайняя нанесена была беда»⁴⁵.

Аналогічно діяв і молдавський господар К. Кантемір, який у січні 1693 р. скаржився суверенові на Бринковяну, що той нібито веде секретні перемовини з австрійським генералом Д. Хейслером. На це візир мудро відповів, що Кантемір заслуговує не меншого покарання, ніж Бринковяну⁴⁶. Проте, саме перед цим Кантемір, виступивши посередником в організації сепаратних переговорів між Стамбулом і Москвою, отримав звільнення від сплати податі на кілька років. Заслуги господаря, спрямовані на виведення росіян з війни, були так високо оцінені Портою, що йому було обіцяно валаський престол у випадку доведення провини Бринковяну⁴⁷.

Вже пізніше, після 1709 р., однією з акцій Д. Кантеміра (за наказом султана) мало стати захоплення Бринковяну у полон і доправлення його до Стамбулу⁴⁸. Отже, обидва господарі, прагнучи збільшити свої владні повноваження у випадку об'єднання князівств, не гидували нагодою викрадення і передачі своєму суверену «винуватця».

Слід зазначити, що смерть К. Кантеміра у березні 1693 р. «де факто» анулювала прохання правителя Валахії. Зрозуміло, що протурецькі симпатії того чи іншого молдавського господаря слугували приводом до подібних звернень Бринковяну, причина ж полягала у його бажанні стати на чолі обох румунських князівств. Подібні об'єднаничі тенденції були втілені перед цим валаським господарем М. Вітязулом (1600 р.) та виявлялися протягом усього правління молдавського правителя В. Лупу (1634–1653 рр.).

Мазепа, будучи досвідченим політиком, не хотів втручатися в валасько-молдавські суперечки. Хоча гетьман намагався стояти осторонь конфлікту, з усього було видно, що він більше тримався сторони Бринковяну, який був на той час цінним фігурантом у зовнішньополітичних проектах Росії. З огляду на це український правитель дає пораду царському сановнику, що «видется дело пристойное, дабы Семену Палею тот промысел по желанию владетеля мультянского был позволен и вручен, естли он... сам на то дело позволится»⁴⁹. Для цього Мазепа міг вступити в перемовини з Палієм. Але, очевидно, цар дозволу на таке втручання в молдавські справи не дав, оскільки в цих роках військових виправ до Молдови не робилося.

⁴⁵ Там само. — С. 383.

⁴⁶ *Власова Л.В.* Молдавско-польские политические связи в последней четверти XVII — начала XVIII в. — Кишинев, 1980. — С. 121.

⁴⁷ Там само. — С. 83.

⁴⁸ *Очерки внешнеполитической истории Молдавского княжества (последняя треть XIV — начало XIX в.).* — Кишинев, 1987. — С. 245.

⁴⁹ *Листи Івана Мазепи...* — Т. 2. — С. 383.

У 1693 р. розпочався новий виток антиосманської боротьби, у ході якої австрійці захопили частину сербських земель, підійшовши впритул до Белграду. Це змусило турків на деякий час розглянути мирні пропозиції представників «Священної ліги». Вони були детально викладені у листі Єрусалимського патріарха Досифея.

Габсбурги прагнули оволодіти усіма сербськими і частково румунськими землями. Для цього Дунай мав стати кордоном між Портою і Австрією, а Трансільванія також на вимогу австрійців залишалась би під владою Відня. Водночас пропонувалося будувати міста і фортеці по обидва боки Дунаю, для зміцнення австро-османських рубежів⁵⁰.

Річ Посполита висунула умови повернути полякам Кам'янець⁵¹; забронити туркам висувати будь-які територіальні претензії до Поділля або України; віддати полякам землі Білгородської орди, переселивши ногайців на інше місце, а також Валахію і Молдову; заборонити перебування татарських загонів в Польщі або в підлеглих Порті державах⁵². Австрійці, коментував їхні вимоги Досифей, не пропонують, щоб Україна була за Москвою, але коли вони, визначивши за кордон Дунай, захоплять сербські, угорські землі і Трансільванію, а поляки візьмуть Україну, Поділля, Молдову, Валахію і Білгородську орду, «тогда они будут первые и крайние неприятели Москве и всегда война будет с ними; а когда болгары, сербы, волохи, мултяне и седмиградчане будут под ними, тогда станут всех принуждать во Унию»⁵³.

Далі патріарх свідчив про осаду австрійцями Белграду, висловлюючи занепокоєння, що їхня експансія може поширитися і на Валахію. А якщо поляки захоплять Молдову, а грецькі землі — Австрія разом з Венеціанською республікою, то православні зазнають нових утисків. Через це Досифей знову закликав Петра I до боротьби з турками, розмірковуючи, що якщо царські війська розорять татар, «тогда волохи и мултяне не имея страха от татар»⁵⁴, легко бы противилися немцом (австрійцям. — *О.П.*); так же сербы и

⁵⁰ *Туманский Ф.* Собрание разных записок и сочинений, служащих к доставлению полного сведения о жизни и деяниях Государя императора Петра Великого. — Ч. 10. — СПб., 1788. — С. 101.

⁵¹ Пізніше, у 1699 р. з усіх вимог польській стороні вдалося задовільнити лише цю. На Карловицькому мирному конгресі польський представник познанський воевода Ст. Малаховський рішуче висловився проти застосування принципу «володійте тим, що завоювали», заявивши що Річ Посполита готова продовжувати війну далі. Але наміри поляків особливо щодо володіння молдовськими землями не були підтримані австрійцями // *Historia dyplomacji polskiej X–XX w. / pod red. G. Labudy, W. Mihowicza.* — W., 2002. — S. 203.

⁵² *Туманский Ф.* Собрание разных записок... — Ч. 10. — С. 102.

⁵³ Там само. — С. 103–104.

⁵⁴ Цей вислів був далеко не фігурою мовлення. Ще у грудні 1688 р. анонімне джерело зі Львова повідомляло австрійському імператору, що новозведений господар Бринковяну сплатив кримському хану 10 тис.талерів, проте той все одно має бажання вдертися до Валахії // *Schwarzc I., Spevak S., Večeva E. Hoffnung auf Befreiung:*

болгары всеб были за одно с мултяны, а козаком как была бы воля легкоб поляков выучили и не токмо отомстили им...»⁵⁵

Цей лист дійшов до Москви у жовтні, саме тоді, коли Мазепа повідомляв царю, що чауш з Ясс усно переказав про те, що молдовський⁵⁶ і валаський господарі докладають усіх зусиль, аби зробити турецьку сторону прихильнішою до Петра I. Далі Мазепа зазначав, що «має дбале старання виправити невдовзі спеціальну людину до мултянського володаря, оскільки сподівався, що той знає про всілякі події і наміри [Порти]»⁵⁷.

Ці усні повідомлення, як і листи, були джерелом важливої інформації про боротьбу з османською експансією у Європі. У вищезгаданому епістолярії Мазепа зазначає про вдалу облогу австрійцями Белграду, внаслідок якої турецько-татарське військо доклало чималих зусиль, щоб зняти її. Своєчасні звістки про походи турків до Південно-Східної Європи давали можливість Петру I і Мазепі прогнозувати подальші дії щодо Порти. Тривалі облоги балканських фортець, здійснювані австрійцями, відволікали увагу турецької сторони від Північного Причорномор'я і пониззя Дніпра.

Через три роки (26 листопада 1696 р.) прибувший до Мазепа колишній намісник молдовського господаря Г. Дуки⁵⁸ у Немирові I. Драгинич повідомляв, що влітку султан був під Белградом, але, не встоявши, залишив обоз і втік. Драгинич також детально описав бій австрійського генерала Ветерані з турецькими військами під Тимішоарою (вересень 1696 р.), наслідки якого змусили султана відійти, не чекаючи остаточної поразки. Ветерані, побачивши перевагу австрійської зброї, вирішив продовжити наступ. Для цього австрійці половиною дванадцятитисячного війська «на табор ночным временем ударили, в котором такое замешание и междуусобие учинили, что и до самого намету салтанского и бунчуков ево пришли». Ще шість тис. австрійців, «хотя вслед к табору турецькому пришла однако за возами таборскими и иною препоною к ночи на помощь своим в табор турской», допомогти не змогла⁵⁹. Резидент волоського господаря, який у цей час перебував з дору-

Dokumente aus Österreichischen archiven... — S. 166. А на час звернення патріарха Досифея у лютому того ж 1693 р. валаський господар відправив кримському хану 5 тис. левків // Військові кампанії доби гетьмана Івана Мазепа... — С. 201.

⁵⁵ *Туманский Ф.* Собрание разных записок и сочинений... — С. 105.

⁵⁶ Константин Дука — зять К. Бринковяну, двічі обіймав господарський престол Молдови (квітень 1693 — грудень 1695, вересень 1700 — липень 1703 рр.) за його допомогою. Намагався проводити політику, узгоджену з Бухарестом, в 1695 р. змушений був поступитись посадою А. Кантеміру, в 1703 р. був усунутий за наполяганням самого К. Бринковяну.

⁵⁷ *Крупницький Б.* Гетьман Мазепа та його доба. — К., 2003. — С. 213.

⁵⁸ Георгій Дука — господар Молдови (1665–1666, 1668–1672, 1678–1683 рр.), Валахії (1674–1678 рр.), гетьман Ханської України (1680 р.). Батько К. Дуки.

⁵⁹ Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі: ЦДІАК України). — КМФ-15. — Оп. 1. — № 1459.

ченням у султана, «твердил о таком салтанском бегстве ис поля военного сильного побеге самовидцом был, о том же и почтари волоские из войска турецкого... словом в слово сказивали»⁶⁰. Австрійські війська, незважаючи на перемогу в нічному бою, втратили близько п'яти тис. вояків, зокрема, і одного генерала.

А головне, як писав гетьман зі слів І. Драгинича, що Порта разом з татарсько-ногайським військом готує похід «на нинішню зиму у Вашу, царської величності, богохраниму державу Малу Росію»⁶¹. Крім того султан планував збирати до 40 тис. яничар⁶². Цю інформацію Мазепа негайно передав до Москви через батуринаського сотника Дмитра Нестеренка.

Однак наступного, 1697 р., похід османських військ не відбувся через заколоти всередині країни й нестачу фінансів. У квітні повідомлялося, що «салтан турецкой к Азову и в Ачаков и Крым нынешнего лета сам не пойдет и везиря не пошлет, а пошлет дервиш-пашу с ыными многими пашами водяным путем... а войск с ними будут анатолские, а сколько числом о том не ведомо». Але не тільки на кінець березня, а й на кінець квітня до тієї виправи навряд чи буде все готове, — йшлося в донесенні, — оскільки «суды не готовы, да и войску дать... денег нет»⁶³.

Навесні того ж року Згур Стілев повідомляв гетьмана, що «мултяня с войски московскими соединятся тогда, когда будет Белгородчина (Буджацька орда. — *О.П.*) вся разорена, а хотя де войска московские не разоряя Белгородчины придут и на Дунай, тогда им с ними соединитись невозможно, потому что они живут между бусурманы и иными неприятели и не видя совершенно их бусурман в Белгородчине искоренения, отнюдь невозможно им с теми войски московскими соединитися и войны на них [бусурман на]чат»⁶⁴.

У 1697–1699 рр. Бринковяну відправив чимало місій до європейських держав, щоб заручитися підтримкою Валаського князівства у протистоянні Порті. Навесні 1697 р. Господар відправляє до Москви з особливою місією Георгія Кастріота⁶⁵, який у вересні того ж року прибув до Батурина. Посольства Дунайських князівств, а також ієрархи Східної церкви зупинялися у Батурині чи Києві, доки гетьман Мазепа інформував про їх прибуття царя. Якщо особа посланця не викликала підозри, гетьман надавав

⁶⁰ Там само.

⁶¹ Листи Івана Мазепи... — Т. 2. — С. 486; *Величко С.В.* Літопис. — Т. 2. — С. 542; *Крупницький Б.* Гетьман Мазепа та його доба. — С. 214; ЦДІАК України. — КМФ-15. — Оп. 1. — № 1459.

⁶² ЦДІАК України. — КМФ-15. — Оп. 1. — № 1459.

⁶³ ЦДІАК України. — КМФ-15. — Оп. 1. — № 1470.

⁶⁴ Там само.

⁶⁵ Кастріот прибув до Києва або Батурина 16 вересня 1697 р., а згодом виїхав до Москви, де пробув (за виключенням кількох від'їздів) до 27 листопада 1700 р.

дозвіл для подальшу подорож, а в Москві у Посольському приказі посланцеві вчиняли «расспросные речи». Важливі усні повідомлення, якщо посланець мав на словах переказати таке, що небезпечно було викладати у листі, записувалися і в Батурині. По тому цю інформацію надсилали в Малоросійський приказ. Гетьман окремо повідомляв царю про отримані відомості, акцентуючи увагу на найважливіших аспектах.

Румунський дослідник Г. Безвіконі, зазначав, що місія Кастріота відбувалася саме в той час, коли Московське царство не мало свого постійного дипломатичного представника в Османській імперії⁶⁶. А це означало відносно надійний зв'язок з П. Возніциним та О. Українцевим, які у 1699–1700 рр. перебували у Константинополі й вели офіційне листування з Москвою через людей Бринковяну чи патріарха Досифея. Останній, вже пізніше, у березні 1704 р., коли царський посол в Константинополі П. Толстой переїхав разом з султанським оточенням до Адріанополя, де фактично перебував під наглядом турків, заспокоював російського дипломата: «... не скучайте о человеке, с кем письма послать, зане есть люди, что за неделю дважды ходят яко орлы, и мы пошлем с ними и пойдут в скорости и целости, и вы не поспешите токмо напишите дела свои и нужные потребности довольно, едино по единому... дойдут и в скорости и в целости... да подпишите отдати в руки Мазепе»⁶⁷. Цей пасаж яскраво свідчить про характер відносин між Росією, Валахією та Східною церквою наприкінці XVII — початку XVIII ст.

Поштовий зв'язок між Константинополем і Російською державою було важко підтримувати і контролювати навіть таким можновладцям, як Бринковяну. Так, комунікація на відстані Константинополь — Бухарест (чи Тирговіште) і далі до кордону з Молдовою забезпечувалася валаським господарем, при перетині сусіднього князівства ситуація ставала більш складною⁶⁸, а вже за Дністром листи приймали довірені особи гетьмана. Залежно від обставин листи пересилалися через спеціальних чаушів або оказією разом з паломниками.

Активно сприяв організації поштового зв'язку між Бухарестом і Москвою і гетьман Мазепа. Ніжинське купецтво, яке постійно вело торгівлю з Дунайськими князівствами і Портою, найкраще підходило для цієї цілі, викликаючи меншу підозру, ніж діячі церкви. Неодноразово в документах

⁶⁶ *Bezviconi Gh. Contribuții la istorie relațiilor româno-ruse. — București, 1962. — P. 116.*

⁶⁷ *Кантеев Н. Сношения Иерусалимского патриарха... — С. 227.*

⁶⁸ Ситуація в Молдові змінилася на краще для Бринковяну, коли його зять молдовський господар К. Дука на певний час став союзником Москви і Батурина проти Порти. Архімандрит Арсеній, запропонував Мазепі, аби той тримав пошту в Сороках, для безпечного листування з Бринковяну і Дукою. Ця думка гетьману «зело понравилась» // *Исторические связи народов... — Т. 3. — С. 157.*

згадується про те, що разом з торговими людьми відправлялись і батуринські сотники, судячи з усього, для охорони.

Між тим, Бринковяну, який відправив наприкінці березня 1697 р. до Петра I чауша Кастріота, за вісім місяців отримав від нього лише одного листа, що викликало занепокоєння правителя князівства. Господар у листі до гетьмана зазначав, що «между тем по всему свету носятся слухи о пресветлом монархе Петре, от добрых добрые, от злых злые»⁶⁹, делікатно натякаючи на те, чи живий ще його посланець.

Очевидно, в своєму єдиному листі Кастріот повідомляв Бринковяну про від'їзд Петра I, який дійсно з березня 1697 до серпня 1698 рр. очолював «велике посольство» до країн Європи, чому таласький чауш і був «приречений» на довге очікування, (спочатку у Києві, а згодом у Москві) відповіді на звернення свого господаря.

Водночас на півдні України в травні-жовтні 1697 р. козацько-російське військо здійснило другий Дніпровський похід з метою захисту Кизикермені й Тавані та можливого підкорення Очакова⁷⁰. Однак поразка під час оборони Ісламкермену та залишення фортеці Шингірей завадили Я. Долгорукому й Мазепі продовжити похід на Очаків. Ця невдача дає всі підстави вважати, що Російська держава була ще не готова до більш масштабних заходів проти Порту. Не готові морально були й запорожці. Тому заклики балканських правителів в цей час і не отримували належної підтримки.

Наприкінці грудня 1697 р. Кастріот був вже в Москві, де мав бесіду в Посольському приказі щодо мети його місії. Сам же лист потрапив цареві, за однією версією, в червні⁷¹, або не пізніше квітня 1698 р. Так, біограф царя М. Устрялов зазначає, що вже 6 січня Мазепа через канцеляриста Василя Чуйкевича передав Льву Нарішкіну копії таємних листів для Петра I⁷². Серед них, очевидно, був і лист Бринковяну, адже царю, який перебував з дипломатичною місією у Європі, пересилалася вся важлива кореспонденція. Варто зупинитися на цьому важливому епістолярії детальніше.

Лист складався з 10 статей, де викладалися усі прохання Бринковяну. Зокрема, він пропонував цареві надіслати військо для захоплення Буджаку, а перед тим направити дві тис. піхотинців і одну тис. кінноти для захоплення

⁶⁹ Доба гетьмана Івана Мазепи в документах / Упоряд. С.О. Павленко. — К., 2007. — С. 663.

⁷⁰ Похід планували завершити під стінами Очакова, який мали блокувати з моря і лиману, для чого зиму-весну 1697 р. московсько-козацьке військо провело в підготовці, а Мазепа на власні кошти побудував 50 суден (Див.: Заруба В. Українське козацьке військо в боротьбі з турецько-татарською агресією останньої чверті XVII ст. — Дніпропетровськ, 2003).

⁷¹ Ця дата не підтверджується, оскільки у квітні 1698 р. Кастріот отримав відповідь про позитивну реакцію царя на лист, що умовно датується березнем 1697 р.

⁷² Устрялов Н. История царствования Петра Великого. — Т. 3. — СПб., 1858. — С. 477–478.

Молдови. При цьому молдовські бояри, що мешкають у Валахії під покровительством Бринковяну, мали долучитися до царського представника⁷³. Однак валаський господар уникає гарантій щодо чисельності військового корпусу, що мав бути відправлений ним у Молдову, повідомляючи, що війська «скільки бог даст приготувит». Також обережний Бринковяну зазначав, що для уникнення подальших проблем з османським сувереном, він бажав би мати звернення Петра I щодо добровільного переходу князівства в російське підданство, щоб уникнути загрози захоплення Валахії.

У той же час Бринковяну усвідомлював, що цар може не погодитися взяти на себе тягар відповідальності за подальшу долю князівства, значно більш віддаленого від Росії, аніж Річ Посполита чи Молдова. То того ж оборона нових підданих від турків потребувала б значних коштів. Тому Бринковяну виявляє всю майстерність, щоб Петро I сприйняв його проект як необхідний і цілком реальний, зазначаючи що князівство буде форпостом російських інтересів на Дунаї. Бринковяну красномовно говорить, що «только ныне просим однажды нас избавити, а потом мы... будем сохранять не токмо дунайские береги, но будем ступати и наперед, потому что имеем способников болгаров и серблян и македонян... и буде бог благословит и наставит самодержавного вашего величества итить и до Царяграда ... и богом свидетельствуемся, что мы будем итить пред войск ваших и не яко люди, но яко львы имеем братися о отчизне своей и роде, а наипаче о матери нашей восточней... церкви»⁷⁴. Подібні заяви господаря мали б, на його думку, позитивно вплинути на 24-річного царя. Однак активізувати воєнні дії з Туреччиною в Петра I на той час не було особливих підстав.

Разом з тим, на Бринковяну продовжували тиснути австрійські владні кола⁷⁵. Відень був одним з центрів валаської опозиції, зокрема, там перебували невдоволені представники роду Кантакузіно, які постійно підбурювали Габсбургів до усунення Бринковяну. У Брашові (Трансільванія) також осіло чимало валаських бояр, які чекали зведення на господарський престол малолітнього Георгія — сина попереднього правителя Ш. Кантакузіно. Нагадаємо, що обіцянка Бринковяну перейти під зверхність імператора була дана ще у 1689 р. 30 січня 1695 р. валаський господар прийняв наданий йому Леопольдом I титул князя Священної Римської імперії⁷⁶.

⁷³ Исторические связи народов... — Т. 3. — С. 116.

⁷⁴ Там же. — С. 117.

⁷⁵ Бринковяну мусив постійно виправдовуватися перед Леопольдом I щодо своєї лояльності до Габсбургів. Влітку 1689 р. Бринковяну відкидав чутки, що поширював представник опозиції валашський боярин і колишній великий ага К. Белечану, звинувачуючи Бринковяну у зв'язках з Портою. Про це, а також про несправдливе ставлення до вдови та сина Ш. Кантакузіно зауважував у листі до Бринковяну і сам Леопольд I // Schwarcz I., Spevak S., Veceva E. Hoffnung auf Befreiung: Dokumente aus Österreichischen archiven... — S. 193–194; Ibid. — S. 197.

⁷⁶ Семенова Л.Е. Молдавия и Валахия в контексте международных отношений ... — С. 257.

Після переможних битв австрійців із турками (Саланкамен — 1691 р., Зента — 1697 р.) для Валахії загроза поглинання Австрією ставала все більш очевидною. Це і було причиною посилення орієнтації Бринковяну на Москву, щоб використати її як важіль проти Відня. У листуванні з Московією в господарській канцелярії активно експлуатувалася тема католицької загрози православному світові, що для Валахії набувало особливої актуальності після того, як Трансильванія була змушена піти на укладення релігійної унії з Віднем⁷⁷

Спроби австрійців встановити контроль над Валахією змушували звернутися у бік Москви і молдовських господарів. У листопаді 1690 р., коли зовнішньополітична обстановка навколо князівства ставала напруженішою, до царя був відправлений чауш І. Белевича. У квітні 1698 р. до Москви прибуло посольство від молдовського господаря А. Кантеміра⁷⁸. Але, очевидно, для царя ці звернення не були сигналом до дій, бо, як зазначав Г. Безвіконі, Молдова, через наявність турецьких пашаликів, не стала для Москви центром інформації з Балкан⁷⁹. Більше того, турецькі фортеці з їх гарнізонами в цілому ставали значною завадою для залучення князівства до антиосманської боротьби.

Тим часом, приблизно у січні 1698 р., Кастріот, отримавши листа від братів Кантакузіно, повідомляє гетьмана Мазепу, що Валаське князівство на краю загибелі, що турки, з одного боку, погрожують віддати його татарам на поталу, а, з іншого, австрійці примушують піддатися під зверхність цесаря, посилаючись на те, що «сила турецкая сокрушилась от оружия их»⁸⁰.

Вже пізніше, 22 квітня, Кастріоту було повідомлено, що лист господаря Бринковяну⁸¹ прийнятий царем прихильно, «а чтоб в том его предложении (перейти у російське підданство. — *О.П.*) отказать, и того отнюдь не будет. Да не токмо отказать, но и здравия своего он, великий государь, жалеть имяни ради божия и единые веры христианские не хоцет, в чем надобно несумненную имети надежду, что избавит их господь от насилия агарянского»⁸². Цього листа Кастріот доручив доправити до Бринковяну у Тирговіште члену його посольства логофету Федору Корбя. Восени того ж року він привіз відповідь Бринковяну, яка являла собою більш деталізовані пропозиції щодо спільного плану дій. 10 вересня її було передано російському

⁷⁷ Протягом 1697 р. в Трансильванії йшла активна агітація за греко-католицьку унію, яка і була проголошена в Алба-Юлії у жовтні 1698 р. В 1701 р. Леопольд I обіцяв, що уніати будуть урівняні в правах з іншими верствами князівства католицького віросповідання, але це лишилося тільки на папері.

⁷⁸ *Bezviconi Gh. Contribuții la istorie...* — P. 122.

⁷⁹ *Ibid.* — P. 116.

⁸⁰ Доба гетьмана Івана Мазепи... — С. 664.

⁸¹ Сам лист див.: *Исторические связи народов...* — Т. 3. — С. 116–117.

⁸² Там же. — С. 135.

уряду. В своєму листі Бринковяну, не без підказки з боку Мазепи⁸³, акцентує увагу царя на стратегічному значенні Очакова⁸⁴, називаючи його ключем до Чорного моря і більш важливим для Петра I, аніж Азов⁸⁵.

На стратегічному значенні Очакова постійно наголошував і партнер Бринковяну у справі протистояння турецькій агресії Єрусалимський патріарх Досифей. Взяття Очакова, а згодом Криму, на його думку, відкрило б Російській державі шлях на Балкани⁸⁶.

Після отримання листа від Бринковяну Петро I вирішив провести рекогносцировку місцевості на випадок ведення бойових дій у Нижньому Подунав'ї та Північному Причорномор'ї і наказав гетьману Мазепі зайнятися цим питанням. Мазепа у відповідь писав 23 вересня 1698 р. з Батурина, що відправив розвідника в князівства з метою дослідження чорноморського узбережжя, який «положение краев тамошних досмотревшихся, возвратился назад и оповедал мне, где суть от гирла Дунайского до устья реки Днестра, от того устья до реки Бугу и до самого Днепрового лиману, также и земным путем чрез весь Буджак к Волоской и Мунтянской землям, где обретаются выгодные станы и ночлеги»⁸⁷.

Сучасний російський дослідник В. Артамонов пов'язує розвідувальні дії Петра I з небезпекою втілення планів польського короля Августа II, який розглядав можливість якщо не захоплення Дунайських князівств, то, принаймні, включення їх до сфери свого впливу з метою встановлення контролю за торгівлею у Дунайсько-Чорноморському регіоні⁸⁸. Порта теж мала деяку інформацію щодо планів Петра I, оскільки 15 лютого 1698 р. в Адріанополі відбулося засідання дивану, на якому султан і великий візир у присутності кримського хана радилися, як стримати натиск Росії. Для того було вирішено відправити до Петра I посольство на чолі з Константинопольським патріар-

⁸³ Не варто забувати, що саме Мазепа під час своєї першої зустрічі з царем 1686 р. привернув увагу і сподобався тим, що наголошував на можливості включити Причорномор'я до складу Росії.

⁸⁴ У 1706 р. посол у Константинополі П. Толстой в «Списке с описания Черного моря...», складеному на завдання царя зазначав, що «Очаков міцне місто з великим і безпечним портом, де стає численний флот» // Цит. за вид.: Устрялов Н. История царствования Петра Великого. — Т. 4. — СПб., 1858. — С. 339.

⁸⁵ Исторические связи народов... — Т. 3. — С. 123–124.

⁸⁶ «А если когда царское величество изволит воевать с ним (турецьким султаном. — О.П.) войну, и тогда надобно прежде взять Очаков, понеже у неприятеля Очаков левой рог, а правой рог был Таган Рог. А взяв Очаков, то надобно Крым взять, а взявши Крым то будет дорога на Черное море свободная. И тогда пристанут сербы, и волохи, и мультяны, и болгары» // Богословский М.М. Петр I. Материалы для биографии. — Т. 5. — М., 1948. — С. 264.

⁸⁷ Устрялов Н. История царствования Петра Великого. — Т. 3. — С. 478.

⁸⁸ Артамонов В.А. Страны Восточной Европы в войне с Османской империей (1683–1699 гг.) // Отношения стран Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы с Османской империей (80–90-е гг. 17 в.). — Ч. 2. — М., 2001. — С. 317–318.

хом Діонісієм з дарами, серед яких мала бути корона візантійського імператора Константина і ключі від Єрусалиму⁸⁹.

Прямих свідчень про плани Петра I щодо «Орієнтального цесарства»⁹⁰ у ці роки не зустрічається, однак побічні дані натякають саме на це. У тому ж 1698 р. російський представник у Константинополі П. Возніцин радив цареві направити військо у Нижнє Подунав'є, де «не токмо тисячи, тьмы нашего народу, нашего языка, нашей веры и все миру (з Портою. — *О.П.*) не желают»⁹¹. А вже пізніше, весною 1711 р. фельдмаршал Б. Шереметєв наказував «иметь вожей, которые бы знали путь за Днепр до Дуная и далее»⁹².

Навесні 1698 р. в Батурич до Мазепи прибув посланець молдавського господаря А. Кантеміра⁹³ Сава Константинов, який заявив, що «владелец волоской (молдовський. — *О.П.*), по примеру владельца мултыанского (валаського. — *О.П.*), желает быти со всем народом... под обороной его великого государя», оскільки поширився сильний розголос, що російський цар має скоро йти війною на Буджак⁹⁴. Про правдивість свідчень і намірів посланця молдавського господаря в Посольському приказі вирішили розпитати у Кастріота. Останній засвідчив, що внаслідок різних утисків з боку Польщі до Валахії перейшло 63 молдовських боярина, які напередодні відправки Кастріота до Москви просили клопотати і про перехід Молдови під протекцію царя. А. Кантемір мотивував свої звернення тим, що якщо прохання Бринковяну відносно переходу в російське підданство буде задоволене, «а он время удобное к тому пропустит, и тогда ему и земле... вьщее будет разорение, и приклонитца будет не к кому»⁹⁵. Втім, підозрюючи, що

⁸⁹ *Эварницкий Д.* Источники для истории запорожских казаков. — Т. 1. — Владимир, 1903. — С. 790. Зауважимо, що проблема володіння ключами від Єрусалиму мала в своїй основі давній спір православних з католиками за право контролювати Храм Гробу Господнього, що мало елемент конфесійного і політичного престижу.

⁹⁰ Чутки щодо можливого утворення «Орієнтального цесарства» поповзли Європою влітку 1710 р., однак численні звернення балканських правителів, які перехоплювалися турецькою, австрійською і польською владою, давали підстави вважати, що цар вже в 1698–1700 рр. міг мати такі плани, які не можна відносити лише на рахунок імперського експансіонізму, а які певною мірою були спровоковані згаданими зверненнями. Ідеологема про визволення Константинополя з-під влади турок (без чого було неможливо існування «Орієнтального цесарства») була витлумачена молдовським вченим і суспільним діячем Н. Мілеску-Спафарієм, який 1673 р. хотів подарувати царю Олексію Михайловичу збірник пророцтв «Хрисмологіон», де йшлося про неодмінне падіння турецької влади і утворення грецького царства. Згодом книгу було подаровано Спафарієм у 1690-х рр. Петру I (*Крымский А.* История Турции и ее литературы // Крымский А. Выбрані сходовознавчі праці в 5 т. Т. 2. — К., 2007. — С. 126).

⁹¹ Письма и бумаги Петра Великого. — Т. 1. — СПб., 1887. — С. 746.

⁹² Цит. за: *Артамонов В.А.* Россия и Речь Посполитая после Полтавской победы (1709–1714). — М., 1990. — С. 82.

⁹³ *А. Кантемір* (тут і далі) — Антіох Кантемір, господар Молдови у 1695–1700 рр.

⁹⁴ Исторические связи народов... — Т. 3. — С. 132.

⁹⁵ Там само. — С. 132.

С. Константинов може збирати розвідувальні дані для турків щодо того, чи мають намір московські війська йти на Крим і Очаків, чи тільки на Тавань і Кизикермень, Г. Кастріот радив лишити свого колегу у Москві, пославши до Ясс представника Мазепи⁹⁶.

У царській грамоті від 16 травня гетьману було наказано відправити С. Константинова до Москви⁹⁷, де його прийняли в Посольському приказі лише в січні 1699 р. Мазепа ж отримав розпорядження відправити довірену особу до Ясс, щоб дізнатися про щирість прохань щодо підданства і ймовірності розвідувальної місії на користь турків. У разі, якщо А. Кантемір почне розпитувати гетьманського посланця відносно «готовности войск наших и о походе их, куда нынешнего лета пойдут», наказувалася відповідати в залежності від обставин⁹⁸. Було видно, що Петро I ухиляється від співпраці з Молдовою.

На початку серпня 1698 р. Мазепа відправив до Ясс ніжинського мешканця Михайла Степанова, якому господар А. Кантемір ні усно, ні листом нічого з того, про що казав С. Константинов, не повідомив. У зв'язку з цим Мазепа збирався послати до молдовської столиці іншу людину.

Свого часу дослідниця Л. Власова пояснювала нерішучість політики А. Кантеміра, який 1698 р. все ж таки відправив посольства до Варшави та Москви, тим, що він остерігався викриття з боку Бринковяну⁹⁹. Про недовіру до молдовського господаря з боку Петра I свідчить і австрійський дипломат І.Г. Корб, пояснюючи це тісною співпрацею А. Кантеміра з турками.

Під час третього Дніпровського походу молдовського посланця, який влітку прибув до російсько-українського табору (ймовірно, під Очаків) начебто під приводом привітання князя Я. Долгорукого, було затримано. Далі І.Г. Корб, посилаючись на думного дяка Посольського приказу О. Українцеву, зазначав, що взагалі «московіти ніколи не довіряли молдаванам». Тоді ж Петро I зборонив своїм указом всілякі зносини з мешканцями Молдови¹⁰⁰. Таке ставлення до молдовських князів з боку Росії тривало аж до листопада 1710 р., коли господарський престол обійняв Д. Кантемір.

Протистояння між Бринковяну і молдовськими господарями тривало практично весь період його правління. Валаський господар, знаючи про подвійну гру тодішнього молдовського очільника М. Раковіци, посилав через нього листи Мазепі і цареві, із другорядною несуттєвою інформацією. Незичливість Бринковяну корінилася не скільки у антипатії до деяких молдовських правителів, скільки живилася його бажанням обійняти престоли

⁹⁶ Там само. — С. 133.

⁹⁷ Там само. — С. 132–134.

⁹⁸ Полное собрание законов Российской империи с 1647 г. — Собр. 1-е. — Т. III. — СПб., 1830. — С. 452.

⁹⁹ Власова Л.В. Молдавско-польские политические связи... — С. 127.

¹⁰⁰ Корб И.Г. Дневник путешествия в Московию (1698 и 1699 г.). — СПб., 1906. — С. 78.

обох князівств або посадовити в Яссах підконтрольну йому особу, як це було у випадку з К. Дукою. Натомість мотивації Єрусалимського патріарха Досифея щодо нищівної критики молдовських господарів пояснюються тим, що, крім щирого спротиву полоно- та туркофільству офіційних Ясс, східний ієрарх перебував ще у певній залежності від Бринковяну. Так, не маючи своєї резиденції¹⁰¹, Досифей останні роки життя провів у Валахії, будучи в недружніх відносинах з Константинопольським патріархом Калініком і великим драгоманом Порти О. Маврокордатом.

Російська держава все ще очікувала від валаського господаря конкретної відповіді щодо його готовності вступити у війну, а також настроїв у князівстві. У лютому 1700 р. стало відомо, що Бринковяну утримався від декларування чіткої позиції, переказавши на словах, що в князівстві більше чекають на продовження воєнних дій¹⁰². Тоді ж він скаржився на збитки, яких зазнав через те, що тривалий час тримає наготові 10-тисячне військо, натякаючи тим самим на нерішучість Російської держави щодо продовження війни¹⁰³. Щодо війська Бринковяну не перебільшував, однак в той же час лукавив. Румунська хроніка XVIII ст. говорить, що взимку 1699–1700 рр. Бринковяну виставив своє військо разом з кримським ханом проти ногайців Буджаку, але це було зроблено на вимогу султана¹⁰⁴.

Військовий конфлікт міг перетворитися на реальність, але вже за ініціативи Порти, оскільки, за повідомленнями Бринковяну, в березні 1700 р. султан розпочав приготування в армії і на флоті для проведення широкомасштабних операцій проти Росії¹⁰⁵. Це цілком узгоджувалося з інформацією російських дипломатів, отриманою ще у жовтні 1699 р., коли О. Українцев писав Петру I, що турки швидкими темпами будують нові військові судна, побоюючись¹⁰⁶, що царський флот може блокувати постачання продовольства до турецької столиці¹⁰⁷. Також в Константинополі ширилися чутки, що

¹⁰¹ В Константинополі Досифей міг мешкати лише на підконтрольному йому подвір'ї Храму Гробу Господнього, що однак потребувало значних коштів, тоді як у Валахії патріарх знаходився на утриманні господаря.

¹⁰² Листи Івана Мазепи... — Т. 2. — С. 591.

¹⁰³ Там само. — С. 593.

¹⁰⁴ *Greceanu R. (Radu logofătul Greceanu). Istoria domniei lui Constantin Basarab Brâncoveanu voivod (1688–1714). — București, 1970. — P. 131.*

¹⁰⁵ Листи Івана Мазепи... — Т. 2. — С. 602–603.

¹⁰⁶ На те, що турки побоювалися не тільки війни з Росією, а й остерігалися відносин між Московією і Бухарестом, налагоджених за посередництва гетьмана Мазепи, вказував ще російський історик С. Соловйов // *Соловьёв С.М. История России с древнейших времён. — Кн. 7. — Т. 13–14. — М., 1997. — С. 685.*

¹⁰⁷ «...здесь от того зело боятся все говорят, как-де Царское Величество Черное море запрет, то в Царьграде будет голодно; потому, что хлеб, масло, лес, дрова привозят с Черного моря из-под Дунайских городов Браилова, Измаила, Галации, Килии, Белгороднены, Очакова и проч...» (*Устрялов Н. История царствования Петра Великого. — Т. 3. — С. 519.*)

нібито цар разом з флотоводцем Ф. Головіним виходили у Чорне море на 10 військових кораблях і 40 шлюпах, дійшовши аж до Трабзона і Синопу¹⁰⁸. Зі свого боку турецька сторона, очікуючи кінця переговорів, в разі неукладення мирного договору планувала обмежити прохід російських суден з Азовського моря до Чорного, що було б великим ускладненням для Росії¹⁰⁹.

У 1699–1701 рр. стосунки Бринковяну з Москвою поступово ставали непрозорими, на що прямо вказує листування Мазепи з російськими можновладцями. Так, 10 квітня 1700 р. український гетьман, отримавши разом з листами О. Українцева листа і від валаського господаря, зауважує Ф. Головіну, що Бринковяну нічого конкретного не пропонує, очевидно, зважаючи на те, що переговори між Росією і Портою не закінчилися. Однак для Мазепи здалося підозрілим, що кореспонденція від О. Українцева, яку пересилав валашський господар разом із своїм листуванням, датована 18 лютого, а від самого Бринковяну — 19 березня¹¹⁰, тоді як від Константинополя до Бухареста була відстань не більше ніж 3 дні¹¹¹. Це насторожувало на підозри щодо навмисної затримки листування валаським господарем, який, втім, виправдовувався, що не міг, не маючи певних відомостей, відправляти посланця¹¹². У наступному листі до Ф. Головіна від 8 травня того ж року Мазепа знову зазначає, що Бринковяну більше не інформував про внутрішньополітичне становище Порти, посилаючись на те, що всі відомості містяться в листах від О. Українцева¹¹³.

Вже напередодні укладення Константинопольського мирного договору (3 липня 1700 р.) український гетьман у листі до царя від 11 червня 1700 р. повідомляв, що Бринковяну на попередні запити щодо того, яку кількість

¹⁰⁸ Там само. — С. 519.

¹⁰⁹ Так Порта мала наміри, «если с великим государем мирного договора не учинится, то хочет чтоб на Черное море ход кораблям из Азовского моря в Черное море где есть проток за Керчею в ближних местех заметать каменем, загрузя судами разными и для того делают великие два корабля и теми кораблями в том протоке от проходу великого государя ратных людей учинить заставу, чтоб тем протоком в их турецкие жилища з государственой стороны вперед кораблями и иными никакими судами проходу не было» // ЦДІАК України. — КМФ-15. — Оп. 1. — № 1568.

¹¹⁰ Листи Івана Мазепи... — Т. 2. — С. 618.

¹¹¹ Підраховано автором відповідно до даних: *Русов А.* Русские тракты в конце XVII и начале XVIII века. — Киев, 1876. — С. 85, 87.

¹¹² Бринковяну тоді, зокрема, писав, «...что не без причины Петра задержал. Первое для того, что не хотел ево отпустить без дела и без всякой ведомости. Второе, что от думного Емельяна [Украинцева] имел есмь ведомость дабы готовых имел посланцов для пересылки листов ево, когда оные до меня пришлет, которые листы... недавно от помянутого посла получивши тот час оные другого дня отпустил и как уже десять дней минуло и оные вручил не чрез Петра, но чрез Стефана с той причины, что он сведом дороги Седмиградской, что тамошним местам пересыласть принужден был, а инако никаким [образом] меры не смею» (ЦДІАК України. — КМФ-15. — Оп. 1. — № 1568).

¹¹³ Листи Івана Мазепи... — Т. 2. — С. 628.

військ і як швидко він може надати, лише зазначив, що ці питання потребують зваженого підходу. Мазепа ж волів знати детальну інформація щодо того, чи слід розраховувати на нього на момент прибуття російсько-козацьких військ до Дністра, або коли вони вже підійдуть до Дунаю¹¹⁴. Того ж дня гетьман відправив листа і на адресу Ф. Головіна, де свідчив про нещирість обіцянок валаського господаря, у якого вступати у війну «нет ныне на то готовности и охоты, знатно тогда они к помочествованию той войны охотны были, когда немецкая (австрійська. — *О.П.*) близ их будучая война на них налегала, и оружие неприятельское на плечах их висело, а ныне когда мирными оградились договорами, мало подобно им таковое стало намерение... когда по таких многих обещаниях и соответствованиях, еще емлет то дело на далекую разсудность и расположение...»¹¹⁵. Отже, ставало очевидним, що Валахія не буде вступати у відкриту боротьбу з Портою.

Між тим, Бринковяну, зважаючи на кардинальну зміну міжнародної ситуації, напередодні підписання Константинопольського мирного договору вирішив вжити запобіжних заходів. Він писав цареві, що не має жодного надійного місця для укриття у разі небезпеки, і прохав від Петра I грамоту, яка б дала йому можливість укритися в Україні¹¹⁶. Зважаючи на необхідність подальшої співпраці, Петро I не став виказувати свого невдоволення щодо нечіткої позиції Бринковяну і не пізніше 29 січня 1701 р. підписав валаському господарю відповідну охоронну грамоту¹¹⁷. Практично це не давало

¹¹⁴ Там само. — С. 640.

¹¹⁵ Там само. — С. 641.

¹¹⁶ «И понеже противитися не может для того, что разорят государство, потому что нет ни крепости, ни иного какова места, где б мог ухоронитися. И как он такую нужду увидит, хотя ныне такого и нет опасения, потому что ныне поганцы ево слушают и волю ево творят, однако ж буде что случитца, к турком не пойдет, а пойдет в Седмиградскую землю, которая блиско. Но и там не станет жить, но только хочет приютить на Украину под власть великого государя и для православия... Сего ради прилежно молит, чтоб великий государь пожаловал ево своею государскою грамотою, которая была б в руках у него. Буде ему случится какое несчастье, чтоб великий государь принял ево под свою милость...» (Исторические связи народов... — Т. 3. — С. 158).

¹¹⁷ «...объявляем сею нашего царского величества грамотою, кому где о том ведати належати будет, что служил нам, великому государю нашему царскому величеству, Мултянские земли владетель Костянтин в посылке писем наших к пребывающим у Порты Оттоманской посланником нашем неколикое время. И мы. Великий государь наше царское величество, ево, мултянского господаря, пожаловали во свидетельство верной ево вышеупомянутой службы, повелели ему дать сию нашу грамоту, дабы он и впредь нам, великому государю нашему царскому величеству, служил. А наша государская милость отъемлема от него не будет.

И буде случится ему, мултянскому владетелю, какое несчастье, и поищет он наше государские к себе милости, и выедет из отечества своего под нашу великого государя высокодержавную руку в малороссийские городы на Украину, и мы великий государь наше царское величество, в малороссийские наши городы на Украину приняты тебя

на той час ніяких переваг для Бринковяну, проте слугувало формальною підставою для молдовського господаря підозрювати того у переході під протекторат, або ж повне підданство до московського царя.

10 березня 1701 р. до Батурина прибув піддядчий Посольського приказу Кирило Ковиршин разом з Єрусалимським архімандритом Хрисанфом, які мали при собі дві жалувані грамоти до Бринковяну та братів Константина і Михайла Кантакузино. Мазепа, на доручення царя, мав з'ясувати чи не містять ці документи будь чого, що суперечить змісту укладеного мирного договору з Портою, поінформувавши потім Москву щодо доцільності відсилки грамот до валаського господаря.

Мазепа, хоча й не побачив в грамотах ніяких неузгоджень з положеннями мирного договору, все ж таки вирішив не поспішати з їх відправкою, зважаючи на те, що архімандрит не виявляв бажання приєднатися до російського дипломата П. Толстого, який 9 березня вирушив з Києва до Константинополя. До того ж, гетьману було важливо переконатися, чи залишається валаський господар вірним своїм намірам щодо зобов'язань та обіцянок Петру I¹¹⁸.

Як зазначалося вище, прихильність до Бринковяну з боку царя, незважаючи на його зволікання пристати на пропозицію виступити єдиним фронтом проти Порти та її васалів, залишалася незмінною. Господар і надалі виручатиме російського монарха, позичаючи гроші послу в Константинополі П. Толстому, переправляючи кореспонденцію від резидентів царя, посилаючи корабельних майстрів до Москви, а також через свої дипломатичні місії надаючи цінну інформацію про внутрішньополітичну обстановку в Порті.

Визнанням заслуг Бринковяну було те, що він, незважаючи на постійне охолодження у відносинах, став одним з перших кавалерів ордена Андрія Первозванного¹¹⁹. Зі свого боку і турецький султан Мустафа II обіцяв йому пожиттєве правління за лояльність, а точніше — за пасивну роль у російсько-турецькій війні, що дало змогу туркам укласти Карловицький мир зі «Священною лігою», а згодом і Константинопольський договір з Росією.

повелим и учнем жаловать нашою государскою милостию» (Исторические связи народов... — Т. 3. — С. 162).

¹¹⁸ «...а когда он архимандрит похочет выбиратись отселе во свои страны, в то время поразумев по речам и по верности вам великому государю владетеля мултянского, естли непременно во своем намерении христианском, пошлю те ваши государские грамоты с ним архимандритом іерусалимским к нему» (*Эварницкий Д.* Источники для истории запорожских казаков. — Т. 1. — Владимир, 1903. — С. 899).

¹¹⁹ Згідно досліджень Л. Семенової, це сталося 1700 р., а відтак Бринковяну був нагороджений в один рік з Мазепою, кавалером ордена № 2. Не виключено, що Мазепа доклав зусиль до нагородження орденом Бринковяну (*Семенова Л.Е.* Русско-валашские отношения в начале XVIII в. // *Семенова Л.Е.* Княжества Валахия и Молдавия. Конец XIV — начало XIX в. (Очерки внешнеполитической истории). — М., 2006. — С. 267).

Складна міжнародна ситуація і бажання отримати гарантії в пошуках протекції іноді штовхали господаря до необдуманих кроків, які розцінювалися царем як зрада ідеї боротьби проти Порти. Проте Петро I, усвідомлюючи всю важливість використання Валахії в своїх інтересах, «дивився крізь пальці» на коливання господаря, сподіваючись в кінцевому рахунку приєднати Дунайські князівства до «Рах Ortodoxa» під своєю орудою, втілюючи таким чином задум щодо «Орієнтального цесарства».

Росія, крім політичних планів щодо Балкан, переслідувала й інші цілі, спрямовані на розширення територіального простору. Після взяття у липні 1696 р. Азова російська сторона намагалася розвинути успіх і домогтися від турків поступки Єні-Кале. Це питання обговорювалося Петром I під час “великого посольства” з Леопольдом I, який, втім, не надав політичної підтримки, а пропонував цареві захопити фортецю силою¹²⁰. На зворотньому шляху до Москви, цар, який не був до кінця впевнений у доцільності війни з Портою за басейн Азовського моря, при зустрічі з польським королем Августом II домовився з ним про спільні дії проти Швеції. Отже, на певний час балканський вектор російської політики став другорядним. Відразу після укладення Константинопольського мирного договору царські війська вирушили до шведського кордону, — розпочалася Північна війна.

Бринковяну у 1692–1700 рр. виношував план щодо відвернення уваги Москви від Азова, натомість намагаючись спрямувати її на завоювання Очакова та Буджаку. Такий поворот у разі успіху був би вигідний Російській державі, Валахії та Гетьманщині.

Однак Петро I, незважаючи на амбітність і молодий вік, добре усвідомлював неможливість захоплення турецьких фортець Нижнього Подніпров'я і Північного Причорномор'я. До того ж, це все одно не вирішило б проблеми контролю над кордоном з Кримом та Буджаком.

Отже, валасько-російські відносини протягом 1688–1700 рр., незважаючи на їх позірну активізацію, в цілому були позбавлені перспективи щодо успішного налагодження військово-політичної співпраці. Передумови для більш тісної і плідної взаємодії Валахії з Росією могла б відкритися у випадку об'єднання Дунайських князівств під орудою валаського господаря.

¹²⁰ Таким чином Австрія показала прихильність принципу «*uti possidetis ita possidetis*» (лат.) — володійте тим, що завоювали. Таке ставлення Відень демонстрував і щодо Речі Посполитої, успіх якої у війні «Священної ліги» зводився до захоплення міст Північної Молдови, що в цілому викликало невдоволення Варшави.